

اوشیدر و رویدادهای زمان او

● محمدتقی راشد محصل

موضوع نجات بشر از رنج و درد و رسیدن به جهانی آرمانی، پاک از هرگونه آلودگی و دور از آشفته‌گی‌های مادی در ذهن آدمی خسته و درمانده از دیرباز وجود داشته است. این اندیشه، در متن‌های دینی زردشتی شوری دیگر دارد و در طول سه هزاره و در سر هر هزاره با ظهور یک نجات‌بخش نو می‌شود.

دوره انتظار دورانی است، امیدبخش و بهدین‌راستین پیوسته برای رسیدن به پایان هزاره و رهایی از رنج و پیروزی بر واماندگی می‌کوشد. جهان آمیخته، یعنی جهانی که در آن پیکار اورمزد و اهریمن در کار است و پیروزی یکی بر دیگری به تناوب روی می‌دهد، جهانی است بی‌سرو سامان و درهم که دینور راست را خرسند نمی‌کند و دین را، آن‌گونه که باید نمی‌گستراند، اما پیدایی نجات‌بخشان سه گانه که ظهورشان در سر هر هزاره در سنت‌های دینی نوید داده شده است، این آشوب‌های اندوهگنانه را فرو می‌خواند. متن‌های اصلی فارسی میانه مانند دینکرد، بندهش، روایت پهلوی، گزیده‌های زادسپرم، دادستان دینی، زندیهمین یسن و... هر کدام بخشی را به بیان رخدادهای دوران نجات‌بخشان اختصاص داده‌اند و آنها را با تئری روان و دلنشین باز نموده‌اند. در این نوشته‌ها، به نسبت آنچه در اوستا آمده است، افزوده‌هایی دیده می‌شود که گسترش اندیشه را در طول سده‌های دینی بیان می‌کند.

این افزوده‌های متن‌های میانه را نباید تصرف نویسندگان پنداشته بلکه آنها را باید تفسیر و توضیح یلادکردهای کتابی اوستا دانست. بنابر اشاره‌ی متن‌ها، آخرین موعود که جهان مطلوب و خواستنی را می‌سازد سوشیانس است و او نجات‌بخشی است که زمان ظهورش با رستاخیز و تن‌پسین پیوند می‌یابد و با ظهور او جهان درست به مانند آنچه در آغاز بود درمی‌آید یعنی همه آفرینش پاک است بی‌بدی. بنا بر متن‌های میانه، مقدم بر سوشیانس دو نجات‌بخش دیگر یعنی اوشیدر و اوشیدرماه که هر دو پسران زردشت و برادران سوشیانس هستند و نطفه آنان به گونه‌ای معجزه‌آسا در آب نگهداری شده است نیز ظهور می‌کنند. و پیدایی هر یک از اینان نشانه‌ها و ویژگی‌هایی دارد که می‌توان از آنها به «علائم‌پیدایی» ظهور» تعبیر کرد. فصل نهم کتاب هفتم دینکرد ویژگی‌های زمان نخستین آنان یعنی اوشیدر و مقدمات

ظهور اوشیدرماه را برمی‌شمارد که بازنویسی آن به فارسی و به همراه آوانویسی. متن پهلوی آن موضوع این گفتار است. تصحیح متن براساس سه نسخه بوده است که دو نسخه چاپ شده آن یکی ویراسته سنجانا و دیگری ویراسته‌ی مین است. نسخه دیگر دستنویس عکسی است که درلسن به همراه اضافات و توضیحات و افزودن مقدمه‌ای سودمند و فهرستی تطبیقی انتشار داده است (کتاب نامه). متن را وست و پس از او سنجانا به انگلیسی برگردانیده‌اند و موله نیز آوانویسی و ترجمه‌ای به فرانسه (کتاب‌نامه) از آن انتشار داده است. به زبان فارسی بخش‌های پراکنده‌ای از آن به وسیله نگارنده در کتاب نجات‌بخشی در ادیان (کتاب نامه) و یا از پژوهشگران دیگر به مناسبت در آثار مختلف به دست داده شده است. اما بازنویسی فارسی و آوانویسی دقیقی از آن تاکنون به زبان فارسی به چاپ نرسیده است. نگارنده کارهای گذشته را دیده و از آنها سود برده است. اما برداشت او طبعاً اختلافاتی با آنها نیز دارد و یادآوری می‌کند که در این نوشته به هیچ روی قصد تجزیه و تحلیل مطالب را نداشته، بلکه صرفاً متن را به فارسی برگردانیده است. درباره‌ی آگاهی (های) شگفت زمان پس از پایان هزاره زردشت و رسیدن اوشیدر تا پایان هزاره اوشیدر و رسیدن اوشیدر ماه

۱. شگفتی اوشیدر در زادن (= تولد)، تن، قره سخن و کار؛ ایستادن خورشید میت ده روز میان آسمان؛ نابودی تخمه (= نژاد) دروج چهارپا؛ دادن سه بهار شاداب به گیاهان؛ نزار شدن (= ضعف) فرابود و بی‌بود (= افراط و تفریط) و زورمند شدن بیشتر پیمان (= تقابل)؛ رام شدن پستی؛ نیکوستی؛ رشد بزرگ دین دانی (= گسترده‌گی دانش دینی)؛ و ستاین چند سرده (= نوع) مارکش دین مزدیستان؛ زدن (= کشتن) اوشیدر چهار دیو بزرگ را.

۲. و در سده‌ی پنجم همان هزاره (است)، پیدایی جادوی هفت‌ساله، ملکوس و آمدن آوازه او در سال به هفت کشور، و رسیدن زمستان ملکوسان (و) نابودی مردم و گوسپند بسیار اندر آن سه زمستان نیز اندر (زمستان) چهارم؛ به سبب سختی آن زمستان و جادویی ملکوس. و فرود مردن زادگان کوچک ملکوس اندر آن زمستان چهارم به وسیله دهمان آفرین.

۳. گشادن و رجمکرد، آمدن مردم و گوسپند (از آنجا). و فراوانی و بیشتر بودن دوباره مردم و گوسپند از ایشان. ه. پس از آن زمستان، بسیاری و فزونی شیر گوسپندان

و پرورش (= تغذیه) مردم از شیر و کم هزینگی تن گوسپندان (= کشتن اندک گوسپندان) پری و فراخی (= فراوانی) جهان و تازگی مردم افتاده (فرتوت) و رشد بزرگ رادی.

۶. و نزاری فقر در میان مردم، چنانکه دین گوید که: «ایدون استای زردشت! که (بخشش) بر پذیرنده آن دشوارتر است تا آن‌دهنده، که ایدون اندر جهان مادی به رادی بخشیدن است که می‌ماند».

۷. و این را نیز گوید که: «هنگامی که آن زمستان

بنابر متن‌های میانه، پیش از

سوشیانس دو نجات‌بخش دیگر

یعنی اوشیدر و اوشیدرماه که

نطفه‌ی آنان به گونه‌ای معجزه‌آسا در آب

نگهداری شده است، نیز ظهور می‌کنند

بگذرد، که پرتگری و کشنده گفته شده است، آنگاه «به سوی مزدیستان فراز رود وحش کوهی» و ایدون اندیشند که: «مزدیستان از این پس با ما دشمنی نورزند مانند آن فرزندان خویش». یعنی که ایدون مزدیستان به گوسپندان نیک آفریده مهر و بی‌کینی برند (=مزدیستان نسبت به گوسپندان مهر ورزند نه کینه).

۸. آنگاه اردیبهشت مزدیستان را از بالا سوی برخواند و ایدون گوید که: «مزدیسن، هستیدا! مباد از شما ایدون کسی که کشنده‌ی گوسپند بود آنگونه که پیش از این گوسپند کُش بودید».

۹. اندرز دهد به رشد سن (= از دیادسن) و اندرز دهد به نیروی تن. (گوید): ای مزدیسن! دد و گوسپند، بکشید! از ایشان آن را بکشید که از شما یاری خواهد؛ که به شما گوید یعنی برای یآوری به شما گوید که: «مزدیسن هستیدا! بخورید مرا برای نیرو، پیش (از آن) که مرا مار بلنده» = بخورد.

۱۰. و اندرز دهد به رشد اندرز دهد به نیرو، مزدیسن گوسپند بکشند و آنچه از ایشان (= گوسپندان) که از ایشان (= مزدیسن) یآوری خواهد که: «مزدیسن هستیدا! بخورید مرا

9. handarwēnān wazān pad dād haxarwēnān
waxwarān pad lan, marwēn dād wē gūpand, be
kūdi! an az awēnān be kēdēd kē o amā ayāwēnān,
kē nē anān gūwān kē ayāwēnān. T dād rōy nē
amā gūwān kē! marwēn hēnē wazān anā pad
«axwarān, pēd az an Gē ku man gūw [ud] gūwāy be
pēd!»

10. ud handarwēnān wazān; haxarwēnān
waxwarān, marwēn, gūpand be kēdēd rōy-az
awēnān kē T awēnān ayāwēnān kē! marwēn hēnē
wazān anā pad waxwarān, pēd az an Gē ku man
gūw, «axwarāy be gūwān!»

11. handarwēnān marwēn gūpand kēdēd ud
haxarwēnān marwēn gūpand hēnē pad ud haxarwēnān
gūpand ku, marwēnān; ud haxarwēnān marwēnān
gūpand waxwarān ud haxarwēnān gūpand kēdēd
waxwarān.

12. ud gē ku ayāwēnān haxarwēnān, haxarwēnān
kūdi! ud kē rē kēdēd; ud haxarwēnān, kēdēd
haxarwēnān; ud haxarwēnān kēdēd haxarwēnān.

13. ud an-az gūwān kē! Tā an awēnān be
axarwēnān T parwēn pad dād T haxarwēnān, pad an T
dād gūwān haxarwēnān gē awēnān haxarwēnān kē! anā
pad waxwarān, axarwēnān «axarwēnān», haxarwēnān dād
axarwēnān-az ud axarwēnān gē dād axarwēnān, ud kē
axarwēnān waxwarān; ud haxarwēnān - Gūwān rōy an T
pēdānēd haxarwēnān, haxarwēnān pēdānēd haxarwēnān, axarwēnān
rōy az an andar axarwēnān haxarwēnān haxarwēnān pad
marwēn axarwēnān haxarwēnān.

14. ud an-az gūwān kē! an haxarwēnān be
axarwēnān, T fractan pad dād T haxarwēnān, Gē pad
haxarwēnān axarwēnān haxarwēnān.

15. ud gūf axarwēnān kē! haxarwēnān abar
haxarwēnān.

16. ud an pas dād gūwān ud dād gūwān, haxarwēnān,
haxarwēnān, haxarwēnān, haxarwēnān ud haxarwēnān,
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān. 17. ud gūf axarwēnān kē!
«haxarwēnān be haxarwēnān!»

18. gē ku an T dād gūwān axarwēnān haxarwēnān
haxarwēnān, haxarwēnān nē an abar haxarwēnān kē! haxarwēnān, kē! gē T
weh haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān, ud an haxarwēnān T haxarwēnān T
andar dād gūwān T haxarwēnān T pas T haxarwēnān az axarwēnān
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān.

19. gē andar an an haxarwēnān, haxarwēnān haxarwēnān, an haxarwēnān
axarwēnān ud haxarwēnān, kē! haxarwēnān haxarwēnān dād gūwān
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān, ud an, an pas
andar dād gūwān, kē! an haxarwēnān - T dād - haxarwēnān

0. nbar abarān T pas az haxarwēnān
T haxarwēnān an ud haxarwēnān T
dād an-az haxarwēnān T
haxarwēnān an ud haxarwēnān
T haxarwēnān az haxarwēnān T an haxarwēnān

1. abar haxarwēnān pad dād gūwān, an, haxarwēnān ud
axarwēnān ud haxarwēnān T haxarwēnān dād rōy haxarwēnān
haxarwēnān haxarwēnān T haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān; dād T
axarwēnān haxarwēnān haxarwēnān T haxarwēnān; haxarwēnān T
haxarwēnān ud haxarwēnān, weh haxarwēnān T haxarwēnān;
haxarwēnān T haxarwēnān; weh haxarwēnān, weh haxarwēnān T
dād haxarwēnān ud haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān dād T
haxarwēnān; ud T haxarwēnān haxarwēnān T haxarwēnān

2.3 pad an haxarwēnān haxarwēnān az haxarwēnān
haxarwēnān, haxarwēnān, haxarwēnān haxarwēnān, haxarwēnān,
haxarwēnān an an T axarwēnān haxarwēnān kē! haxarwēnān be
haxarwēnān ud haxarwēnān T haxarwēnān haxarwēnān, haxarwēnān T
haxarwēnān haxarwēnān ud haxarwēnān haxarwēnān. haxarwēnān
haxarwēnān an T haxarwēnān; pad haxarwēnān T an haxarwēnān
haxarwēnān T haxarwēnān haxarwēnān ud haxarwēnān haxarwēnān
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān pad
an T haxarwēnān haxarwēnān.

4. haxarwēnān T haxarwēnān war, haxarwēnān T haxarwēnān
ud haxarwēnān, ud haxarwēnān (T) - haxarwēnān T haxarwēnān
ud haxarwēnān az haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān.

5. pas an an haxarwēnān, weh ud haxarwēnān haxarwēnān
haxarwēnān an T haxarwēnān haxarwēnān ud haxarwēnān haxarwēnān T
haxarwēnān an (T); ud haxarwēnān - haxarwēnān T haxarwēnān an
haxarwēnān ud haxarwēnān T haxarwēnān ud haxarwēnān T
haxarwēnān haxarwēnān ud haxarwēnān, haxarwēnān T, haxarwēnān

6. ud haxarwēnān T haxarwēnān andar haxarwēnān, haxarwēnān
an T dād gūwān kē! «haxarwēnān an haxarwēnān kē! an an T
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān, haxarwēnān an T dād gūwān
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān, be haxarwēnān an T
pad haxarwēnān haxarwēnān!»

7. ud an-az gūwān kē! «an an haxarwēnān be
haxarwēnān, kē! gūf kē! an haxarwēnān ud haxarwēnān; gē gē
haxarwēnān dād haxarwēnān an T haxarwēnān haxarwēnān ud
haxarwēnān haxarwēnān kē! «an an pas haxarwēnān haxarwēnān,
weh az an haxarwēnān an T haxarwēnān haxarwēnān» T dād gūwān
haxarwēnān haxarwēnān T haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān
haxarwēnān.

8. gē haxarwēnān T haxarwēnān az haxarwēnān haxarwēnān
haxarwēnān be haxarwēnān ud haxarwēnān haxarwēnān; «haxarwēnān haxarwēnān
an haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān
pas be haxarwēnān haxarwēnān!»

زردشت است. که از نژاد
«روز» فراز زاده است.
۱۹. آنگاه اندر آن آب نشیند
(و) آن را بخورد، آن نطفه به
بالا رود، که زردشت پرهیزگار
دوم بار، پیش از آخرین (بار) در
بن «هوو» فرو نهاد و (از) آن
(نطفه) آن پسر آفریده شود،
که نام او «شُد دهنده»
نیایش» است. یعنی که راوی
را بیفزاید.
۲۰. تا هنگام پانزده سالگی
(ان) دختر نه پیش از آن با
مردان آرمیده است و نه پس از
آنکه آبیستن بود، پیش از آنکه
آن (فرزند) زاده شود.
۲۱. هنگامی که آن مرد سی
ساله شود، آن حورشید در

anm. kē! wazān be abzayēnēd.

20- ka paxwarān axarwēnān, ayāwēnān ud pas az an
axarwēnān haxarwēnān be haxarwēnān ud an-az pas ka haxarwēnān
haxarwēnān, pas az an an ku an ud ayāwēnān.

21- ka an anaxarwēnān axarwēnān haxarwēnān, an axarwēnān be
haxarwēnān pad haxarwēnān T an axarwēnān; weh haxarwēnān haxarwēnān,
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān kē! haxarwēnān.

22- axarwēnān-az axarwēnān axarwēnān haxarwēnān axarwēnān
haxarwēnān an haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān, kē! an an anaxarwēnān pad
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān-az; haxarwēnān kē! ne gē-az dād gūwān kē!
haxarwēnān axarwēnān.

23- ka an anaxarwēnān axarwēnān haxarwēnān, an haxarwēnān
haxarwēnān an axarwēnān haxarwēnān, haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān,
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān, kē! axarwēnān
haxarwēnān haxarwēnān an axarwēnān ud an-az ud an-az haxarwēnān kē! pad
haxarwēnān haxarwēnān kē! kē! ud an haxarwēnān, kē! haxarwēnān, kē!
axarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān, ud pas
haxarwēnān haxarwēnān, kē! haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān
haxarwēnān haxarwēnān haxarwēnān kē! weh haxarwēnān.

نخستین (هزاره) دین

مزدیسنان است بگذرد، پس
چگونه است پایان سده؟
۱۵. اورمزد گفت که: «خورشید
پنهان شود».
۱۶. چگونه است پایان سدهی
دوم، سوم و چهارم پنجم، ششم،
هفتم، و هشتم نهم و دهم؟
۱۷. اورمزد گفت که: «خورشید
پنهان شود»
۱۸. هنگامی که به پایان سدهی
دهم سی زمستان مانده باشد،
کنیزی (= توشیزه‌های) «وه‌پد»
نام در آب رود، که او مادر آن
اوشیدر ماه نیک است، و از
(خاندان) و «هوروز» فریادان» در
دودمان «ایست واستر» پسر

برای نیرو، پیش از آن که مرا مار بلنده بچود!»
۱۱. به خرسندی مزدیسن گوسپند کشند و به خرسندی
مزدیسن گوسپند ببرند (= قطعه‌قطعه کنند) گوسپند خرسند
(باشند). که مرا قطعه قطعه کنند و مزدیسن به خرسندی
گوسپند بخورند و گوسپند خرسند که او را بخورند.
۱۲. و در (جهان) مینویان پاینده یکدیگر باشند؛ کشنده
و آن که را کشند؛ برندگان و آن که را بریده‌اند؛ و
خورندگان و آن که را خورند.
۱۳. و این را نیز گوید که: «چون آن سدهی پنجمین
بگذرد» در هزاره‌ی دوم دین مزدیسن؛ آنگاه همه‌ی
ایشان که بر روی زمین، جهان مادی، باشند چه دروند و
چه پرهیزگار؛ دو سوم سرزمین‌های ایران (= مردم
ایران) پرهیزگارند و یک سوم دروند؛ و همیدون از توران،
آنکه پیرامون ایران است، و انیران پیرامون ایران بمانند
(= اقامت کنند) و افزونی بیشتر از آن چه اکنون (است)
اندر جهان مادی بمانند.
۱۴. و این را نیز گوید که: هنگامی که آن هزاره که

بالست (= اوج) آسمان بایستند، مدت بیست شبانه روز و بر همه هفت کشور بتابد^{۳۳}

۲۲. وایون خود ایشان را (= مردم گیتی را) پیداست که: بدانند که هزاره پایان یافته است آنکه این دین را پذیرفته است ایون نیز پذیرفت. آنکه نپذیرفتند آنگاه بدانند که چیزی دیگر (= مخالف با روند طبیعی) روی داده است.

۲۳. هنگامی که آن مرد سی ساله شود، با امشاسپندان، آفریدگان و خلدونگاران نیکه همپرسی کند^{۳۴} و در فردا روز، و آن روز روشن پیدا باشد؛ و جهان ملای بی‌مست و بی‌کری و بی‌کرب باشد؛ یعنی که به آنچه مربوط به ایزد است (مردم) کور و کر نباشند و بی‌گسستگی باشند یعنی خویشان را از آنچه مربوط به ایزد است جدا نکرده است و پرچان آفریده شده است. یعنی که باران بوده است و آب در جای جای دوباره اندر ایرانویج وه داییتی (بباشد)^{۳۵}

یادداشت‌ها:

۱- هزاره در برابر پهلوی: hazangrozem است که آوانویسی شده: واژه اوستایی hazanro. zliam است. واژه در اوستا مرکب است از hazanro (حالت نهادی مفرد از hazanrē به معنی «هزار» و zliam به معنی «زمستان» و منظور از هزار زمستان، هزار سال است.

۲- «هزاره‌ی زردشت» دهمین هزاره از آغاز آفرینش است و در راس آن زردشت ظهور می‌کند. بر مبنای متنهای فارسی میانه عمر جهان دوازده هزار سال است که آن را به چهار دوره‌ی سه هزارساله بخش می‌کنند، سه هزار سال نخست آفرینش مینوی است یعنی امشاسپندان، ایزدان و فروهرها آفریده می‌شوند در سه هزار سال دوم آفرینش مینوی، مادی می‌شود اما حرکت و جنبش در آفریده‌ها وجود ندارد، سه هزار سال سوم دوره آمیختگی نیک و بدی یعنی آمیزش اراده اورمزد و اهریمن است و متنها از آن به «گومیزش» (= آمیختگی) تعبیر می‌کنند، سه هزار سال چهارم با ظهور زردشت آغاز می‌شود و پس از او در هر هزاره به ترتیب اوشیدر، اوشیدر ماه و سوشیانس ظهور می‌کنند (نیز راشد محصل، ۱۳۶۹ ص ۸۲-۸۳).

۳. اوشیدر یا هوشیدر، نخستین نجلتبخش دین زردشتی است. درباره رویدادهای آغاز ظهور او در بندهای پایانی فصل هشتم دینکرد سخن گفته شده است. مادر اوشیدر «امی پد» است که از خاندان و هوروز فریابان و از نوده‌ی ایست و استر است داستان ظهور او همانند ظهور برادرش اوشیدر ماه است که در بندهای پایانی همین گفتار بنان‌ها اشاره شده است. (نیز دینکرد فصل هشتم بندهای ۵۵ تا ۶۱؛ راشد محصل ۱۳۶۹ ص ۲۵-۲۴)

اوشیدر در اوستا با این نام شناخته نیست؛ در آنجا یکی از گروندگان دین زردشتی است که فروهرش ستوده شده است و نام او - arata - uxsiit : «گستراننده شده است. این نام در فارسی میانه به

waxšvenidar ahlayihosidar : «بالنده‌ی پرهیزگاری» ترجمه و تفسیر شده است (راشد محصل، ۱۳۶۹ ص ۷۶). نام مادرش در اوستا srutat fadir : آنکه پدری نامی دارد.

۴. عبارت را این‌گونه نیز می‌توان معنی کرد: «... رام شدن پستی (با) دین دوستی.

۵. مارکش در برابر پهلوی maryan. قرائت از سنجانا است که آن را با اوستایی astram nairim قابل سنجش می‌داند (- ترجمه ص ۸۰ یادداشت ۱۲).

margan یا margan چوبدستی یا سلاحی بوده است که پیشوایان دینی با آن مار و جانداران زیانکار را می‌کشتند. (فرووشی ۱۳۵۲ زیر: margan).

۶. به رویدادهای یاد شده در این بند در غالب متن‌های فارسی میانه اشاره شده است - بندهش ص ۱۸۷؛ صد در بندهش، درسی و پنجم؛ زند بهمن یسن فصل هفتم، جاماسپ‌نامه فارسی ص ۸۹.

۷. در کتاب‌های دیگر از کشتن چهار دیو بزرگ سخن به میان نیامده است.

۸. دیو ملکوسان یا مرکوسان دیوی است بسیار خطرناک که به جادویی چهار یا هفت سال گرانیاترترین قحطی را موجب می‌شود. او جادوگری است از نژاد «توربرادرش» کشنده زردشت که به جادویی سرما و باران ویرانگر ایجاد می‌کند. درباره‌ی جادویی او در روایت پهلوی به شرح‌تر سخن گفته شده است. ظهور او را متنها به تفاوت در سده‌ی سوم، چهارم، پنجم و به قولی در پایان هزاره‌ی اوشیدر نوشته‌اند. مطلب بنا بر متن روایت این‌گونه است: ... چون زمان آن باران (= باران ملکوسان) بود، نخستین سال دین برداران به مردمان گویند که: «انبار سازید زیرا باران بود»؛ مردمان انبار سازند. آن سال باران نبود. سال دیگر همان‌گونه گویند و انبار سازند؛ آن سال باران نبود. سال دیگر همان‌گونه گویند و انبار سازند؛ آن سال باران نبود. (تا) سال چهارم همان‌گونه گویند: مردمان بی‌اعتقاد گویند که: «آن چه مزدیستان گویند، نشود زیرا بیشتر نیز این را گفتند و نشد. آن انبارها که ما ساختیم به ده زمستان از میان نرود». انبار نساوند و آن سال باران بود. سال نخست سه بار به تابستان، سربار به زمستان (پس) باز ایستد؛ سال دوم دوبار به زمستان و یک بار به تابستان (پس) باز ایستد. سال سوم یک بار به زمستان و یک بار به تابستان (پس) باز ایستد. سال چهارم ماه خرداد روز دی به مهر (روز پانزدهم ماه) برف اندر ایستد (= آغاز شود) تا ماه دی روز دی به مهر هیچ باز نایستد (روایت پهلوی فصل ۴۸؛ میرفخرایی ۱۳۶۷ ص ۵۹ - ۵۸؛ راشد محصل، ۱۳۶۹ ص ۳۰-۲۹).

۹. باز ایستادن باران با مرگ ملکوس و زادگان او و به سبب نفرین مزدیستان یا دعای ده‌مان آفرین است و ده‌مان آفرین یعنی «بپایش پرهیزگاران» و نیز نام ایزدی است که این نیایش را برآورده می‌سازد (- راشد محصل ۱۳۶۹ ص ۳۰ و ۱۰۰-۹۹).

۱۰. گشادن در برابر پهلوی āhumbišn بسنجید یا : nihumbišn. نهفتن، مخفی کردن. (موله، ۱۹۶۷ ص ۲۶۵).

۱۱. «ورجمکرد» نام دژی است که به وسیله جمشید ساخته شد و در آن بهترین تخمه آفریدگان اورمزدی نگهداری شدند تا پس از باران ملکوسان که موجب نابودی همه آفریدگان می‌شود، این مخلوق گزیده از دژ بیرون آیند و آفرینش روایی یابد. چگونگی ساختن این دژ و سبب آن در وندیداد فرگر دوم که به داستان جم مشهور است، بیان شده و در متن‌های میانه نیز بارها از آن سخن گفته شده است از جمله در پرسش ۶۱ کتاب مینوی خرد و بندهش (ص ۱۷۸ - ۱۸۷) (مقدم محمد صائق کیا (۱۳۴۱)؛ تفضلی ۱۳۴۲ ص ۸۱ - ۷۹؛ راشد محصل ۱۳۶۹ ص ۳۱ و ۱۰۰).

۱۲. «مردم افتاده» در برابر پهلوی: mardom hambastag. موله (۱۹۶۷ ص ۹۳) آن را «سرسبزی و طراوت» معنی کرده است. این معنی با عبارت متناسب نمی‌نماید hambastan به معنی «به زیر افکندن و ویران کردن» است (- میرفخرایی ۱۳۷۳ زیر همین واژه). بنابراین mardom hambastag «مردم فروافتاده و از کار مانده» هستند. و تازگی مردم فرومانده به معنی شادمانی از کار افتادگان و درماندگان است.

۱۳. «پرتگرگ» بنا بر تصحیح متن سنجانا است. مدن و در سدن واژه را اووم ولو ضبط کرده‌اند. با توجه به اینکه در جاماسپ‌نامه از آمدن تگرگ سرخ در زمان اوشیدر سخن گفته شده است (- راشد محصل ۱۳۶۹ ص ۳۲). برداشت و ضبط سنجانا درست‌تر به نظر می‌رسد.

۱۴. «بوحش کوهی» در برابر پهلوی frāxraftar sizd برداشت از موله (۱۹۶۷ ص ۹۳ و ۲۱۹) است.

۱۵. مطالب یاد شده در بند ۷ تا ۱۰ مشابه روایت پهلوی فصل ۴۸ بند ۱۷ تا ۲۲ است (- میرفخرایی ۱۳۶۷ ص ۵۹ - ۵۸؛ راشد محصل ۱۳۶۹ ص ۳۱).

۱۶. «مار بلعنده» در برابر پهلوی gaz ēgaray ترکیبی از az : مار و ogaray بسنجید با اوستایی avatrgar «بلعین». درباره قرائتهای دیگر (- راشد محصل ۱۳۶۹ ص ۱۰۰).

۱۷. مطالب بندهای ۱۱ و ۱۲ در متن‌های دیگر نیامده است.

۱۸. مطالب بند ۱۳ نیز در متن‌های دیگر نیامده است. در این بند گفتگو از اقامت تورانیان و انیران ساکن در پیرامون سرزمین‌های ایرانی است.

۱۹. در مورد وقایع پایان هزاره در متن‌های مختلف اشاره‌هایی شده است. برای مشروح آن راشد محصل، ۱۳۶۹ ص ۶۸ - ۴۴. درباره پنهان شدن خورشید در نوشته‌های دیگر مطلبی به نظر نرسید.

۲۰. «بوه پد» اوستایی: vanhu f ē dri : اسم مؤنث «آنکه پدری نیک دارد». در بند ۱۴۲ یشت ۱۳ از او نام

برده شده است (- بارتلمه. ص ۱۲۵).

۲۱- و هوروز فریانیان در اوستایی: vohuraocah اسم مذکر و نام گروه‌دهی است که فروهر او ستوده شده است و در بند ۱۴۲ یشت ۱۳ از او سخن رفته است. (- بارتلمه ص ۱۴۳).

۲۲- ایست و استر اوستایی: sat.vastra اسم مذکر «جستجوکننده چراگاه» و نام بزرگترین پسر زردشت از نخستین زن اوست (- بارتلمه ص ۱۲۷). دو فرزند دیگر زردشت از این زن آروئت نر uruuat nar و خورشید چهر هستند (- راشد محصل ۱۳۶۹، ص ۹۶).

۲۳- روز نام نخستین زن زردشت است که مادر ایست و استر و دو فرزند دیگر زردشت است. بنا بر سنت زردشت سه زن داشته است به نام‌های «روز»، «ارنج» و «هوو» که از این سه «روز» و «هوو» پادشا زن «وارنج» چکر زن بوده است (- سنجانا ص ۸۷ ترجمه یادداشت).

۲۴- «هوو» اوستایی: huuuouua اسم مؤنث از huuuouua. از خانواده «نارنده گاونیک» است. او سومین زن زردشت دختر فروشتر است که در بند ۱۳۹ یشت ۱۳ از او نام برده شده است (بارتلمه ص ۱۸۵۷).

۲۵- «رشد دهنده‌ی نیایش» در برابر پهلوی idar-niyayisn waxsen که خود ترجمه‌ای است از اوستایی uxsiat. n e mah که در بند ۱۲۸ یشت ۱۳ از او نام برده شده است (- بارتلمه ص ۲۸۴) این نام در فارسی میانه osidar mah دومین فرزند از سه فرزند آینده زردشت است.

۲۶- مطالب بند ۱۹ در بندش بدین گونه است: «در باره» سه پسر زردشت، یعنی اوشیدر، اوشیدرماه و سوشیانس که از هوو بودند، چنین گوید که: زردشت سه بار به نزد آن زن، هوو، همی شد؛ هر بار آن تخمه به زمین شد ایزد نریوسنگ روشنی و زور آن تخم پذیرفته برای نگهداری به ایزد ناهید سپرد، (آن تخمه‌ها) به هنگام (خویش) به مادر آمیزند و ۹۹۹۹۹ فروهر پرهیزگاران برای نگهداری (آنها) گمارده شده‌اند. بندش، ص ۲۰۳.

و در جای دیگر (ص ۱۸۹) در همین کتاب آمده است: این سه پسر زردشت، اوشیدر، اوشیدرماه و سوشیانس را گوید که پیش (از آن) که زردشت جفتی یابد آن‌گاه ایشان «= ایزدان» فره زردشت را اندر دریاچه کیانسه برای نگهداری به آبان فره، که ایزد ناهید است سپردند. اکنون نیز گویند که (سه) چراغ اندر بن دریاچه همی درخشد و به شب ببینند و یک‌یک هنگامی که ایشان را زمانه خود رسد، ایدون بود که کنیزی (= دوشیزه‌ای) برای شستن سر به آب کیانسه شود و فره اندرتن او آمیزد و آستن شود؛ ایشان یک‌یک همانند به زمان خویش ایدون زایند.

و درصد در بندش (در سی و پنجم بند ۳ تا ۵) آمده است:

.... اکنون بایاد دانستن آنگاه که زردشت اسفنتمان - انوشروان باد - دین در جهان روابکرد و آشکاره و دیگر به

هفت کشور زمین برسید و مردمان بر دین استوان و بی‌گمان شدند، زراتشت اسفنتمان - انوشروان باد - برخاست که به ایرانویج شود، در مدت سه ماه با زن خویش نزدیکی کرد و هر بار از آن زن برخاستی و برفتی چشمه‌ی آب هست از آن قهستان و آن را کانفسه خوانند و در آن آب نشستی و سر و تن بشستی و منی در آن آب بگمیختی دادار اورمزد نه بیور و نه هزار و نهصد و نود و نه فروهر اشوان بر آن منی موکل کرده است تا آن منی نگهدارد.

دریاچه‌ی کانسه، یا کانفسه را در سیستان دانسته‌اند و با دریاچه هامون امروزی قابل تطبیق است (راشد محصل، ۱۳۶۹ ص ۸۳).

۲۷- این نکته در همه متن‌های فارسی میانه آمده است مثلاً در روایت پهلوی (فصل ۴۸ بند ۲۲ و ۲۳): به پایان هزاره (اوشیدر)، اوشیدر ماه به سی سالگی به اسمپرسگی اورمزد رسد؛ خورشید آن روز بیست شبانه روز به بالست (آسمان) ایستد.

ایستادن خورشید یکی از نشانه‌های ظهور نجات‌بخش است. در زمان اوشیدر ده شبانه روز، اوشیدر ماه بیست شبانه روز و سوشیانس سی شبانه روز خورشید در اوج آسمان می‌ایستد. همه متن‌های دوره میانه و روایت‌های دینی زردشتی بر این نکته تأکید دارند، اما درباره شیوه توقف خورشید و سبب آن میان متنها هماهنگی نیست. بنا بر دینکرد (- مدن ص ۳۹۱) وقتی اهریمن زمان خویش را در گذر می‌بیند، می‌کوشد تا خورشید را که بر شمارنده روزها و سالهاست بازدارد، تا پسین روز دیرتر فراز رسد. زند بهمن یسن (فصل ۹ بند ۱ تا ۸) سبب آن را ندا و خواست نجات‌بخش می‌داند. و جاماسب نامه (ص ۸۹) آن را از معجزه‌های نجات‌بخش می‌شمارد. اما به هر حال این قرینه‌سازی با آغاز آفرینش است، چه در آغاز آفرینش نیز خورشید نود شبانه روز چنین بوده است (نیز راشد محصل، ۱۳۶۹ ص ۹۷).

۲۸- نجات‌بخشان سه گانه هر یک مانند خود زردشت در سی سالگی با اورمزد دیدار می‌کنند؛ و این نشانه آغاز پیام‌آوری ایشان است.

۲۹- درباره ظهور اوشیدر در منابع دیگر به نکاتی اشاره شده است که در این فصل از دینکرد از آنها سخن به میان نیامده است از جمله آنها یکی اشاره به نابودی گرگ سرده‌هاست که در فصل ۴۸ روایت به آن اشاره شده است:

گرگ سرده همه به یک جای شوند و در یک جای آمیزند و گرگی که پهنایش چهارصد و پانزده گام و درازایش چهار صد و سی و سه گام است پدیدار شود (مردم) به دستوری اوشیدر سپاه آریند و به کارزار آن گرگ روند... (- میرفخرایی ۱۳۶۷ ص ۵۹ - ۵۸؛ راشد محصل، ۱۳۶۹ ص ۲۹ - ۲۸) دینوران می‌کوشند که این گرگ را با نرش نابود کنند که ممکن نمی‌شود؛ پس با گرز و شمشیر و نیزه او را از پای درمی‌آورند و از زهر او تا شعاع یک فرسنگ گیاه می‌سوزد و از آن دیو زنی

بدکاره، مگس شکل و سیاه بیرون می‌جهد و در مار جایگزین می‌گردد. این اشاره اسطوره‌ای می‌تواند اشاره به کاهش و نابودی بدی و آزار ناشی از گرگ صفتان و ددمنشان باشد.

بنابر اشاره‌های دیگر در دوران اوشیدر، سه سال و در دوران اوشیدر ماه، شش سال گیاه نخشکد و فراوانی آب و گیاه باشد و این نیز حاکی از آن است که تا مدتی سرسبزی و شادابی که موجب آرامش دل‌ها و آسایش زندگی است، دوام دارد.

علاوه بر این از انواع آشوب‌های محلی، ویرانی شهرها، تباهی دوده‌ها و مانند آن نیز مطالبی در کتاب‌های مختلف آمده است (- راشد محصل، ۱۳۶۹ ص ۳۹ - ۲۴ و یادداشت‌های آن)

کتاب‌نامه، به فارسی:

- آسانا، جاماسب (گردآورنده) ۱۸۹۷، متنهای پهلوی (چاپ عکسی) تهران، بنیاد فرهنگ ایران
- بند هش ایرانی (نسخه عکسی از روی نسخه تهمورس دینشاه ت. د. ا) تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- تفضلی، احمد (مترجم)، مینوی خرد، ۱۳۵۴، تهران، بنیاد فرهنگ ایران
- رابار، بهمن نوشیروان ۱۹۰۹، صدر نثر و صد در بندش، بمبئی
- راشد محصل، محمد تقی ۱۳۶۹، نجات بخشی در ادیان، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- (مترجم) ۱۳۷۰ زندبهمن یسن، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- فره وشی، بهرام ۱۳۵۲، فرهنگ پهلوی، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
- مقدم، محمد و صادق کیا ۱۳۴۱ داستان جم، چاپ دوم، تهران، ابن سینا.
- میرفخرایی، مهشید (مترجم) ۱۳۶۷ روایت پهلوی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- ۱۳۷۳ فرهنگ کوچک زبان پهلوی تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی

به زبان‌های خارجی:

- Bartholamae, c, 1904, Altiranischer Worter buch, Berlin
- Dresden, M, J, 1966 Denkad, wiesbaden
- Madan, 1911 Pahlawi Dinkard V. I, II Bombay
- Mole, M, 1967 La Legende de Zoroastre, Paris
- Sanjana, B, A. 1915 the Dinkard, V. 14. London